

THESIS

Het effect van het overlijden van papa op het maatschappelijk succes van het kind.
Kan mama compenseren?

Desirée Damen

286610

1e lezer: Renske Keizer

2e lezer: Kasia Karpinska

18 juni 2017

Abstract

Deze kwantitatieve studie onderzoekt door middel van regressieanalyses het effect van het overlijden van de vader op het maatschappelijk succes van het kind. Dit maatschappelijk succes is omschreven als het opleidingsniveau en de beroepsprestige van het kind. Daarnaast is meegenomen of de hulp van moeder het effect van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes compenseert. In dit onderzoek is gewerkt met data van de Netherlands Kinship Panel Study, waarbij een onderscheid is gemaakt tussen kinderen die op jonge leeftijd hun vader verliezen en kinderen die tijdens adolescentie geconfronteerd worden met de dood van vader. Hier is voor gekozen omdat de literatuur aangeeft dat de specifieke bijdrage van vader, zoals het openen van de sociale wereld van het kind, vooral plaatsvindt in de vroege kinderjaren (Bowlby, 1969; Schafer, 2009; Bennett & Sani, 2004; Zsolnai, 2002). Op basis van de resultaten van dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat de dood van een vader een negatief effect heeft op het opleidingsniveau van het kind. Hierbij is geen verschil gevonden tussen kinderen die op jonge leeftijd of tijdens adolescentie hun vader verliezen. Daarnaast is aangetoond dat voor kinderen die tijdens adolescentie hun vader verliezen geldt dat dit overlijden van vader een negatief effect heeft op de beroepsprestige. De invloed van de hulp de moeder is in dit onderzoek niet aangetoond.

Keywords

Beroepsprestige; Hulp van moeder; Maatschappelijk succes; Opleidingsniveau; Overlijden vader

Inleiding

Moeders worden in de meeste culturen als primaire zorgdragers voor kind en gezin gezien (Mackey, 1996). De traditionele verhoudingen waarbij vader de kostwinner is, dus voornamelijk de taak heeft het gezin financieel te onderhouden, en moeder verantwoordelijk is voor de verzorging binnen het gezin, zorgen er voor dat er in de meeste studies tot de jaren zeventig van vorige eeuw vooral onderzoek wordt gedaan naar de invloed van moeder op kind (Mackey, 1996; van Dijken & Tavecchio, 1998). Dit verandert als er in de jaren '60, '70 meer echtscheidingen plaatsvinden en blijkt dat de kinderen die zonder vader opgroeien zich veel minder goed ontwikkelen (Daniels, 1998; Blankenhorn, 1995). Hierdoor ontstaat de gedachten dat vader wel degelijk een specifieke invloed heeft

op de ontwikkeling van een kind (Dette-Hagenmeyer, Erzinger, & Reichle, 2014). Bij deze onderzoeken, die voornamelijk in de Verenigde Staten plaatsvinden, wordt echter geen rekening gehouden met het feit dat bepaalde gezinnen een groter risico hebben op een echtscheiding; dit zijn voornamelijk de laagopgeleide ouders met minder inkomen en een lagere relatiekwaliteit (Daniels, 1998). Het gevaar van deze selectie, bij de onderzoeken naar de rol van vader bij gescheiden gezinnen, is dat de invloed van vader wordt overschat. Om die invloed van vader te duiden, wordt in deze studie daarom niet naar afwezigheid door scheiding gekeken maar naar de meeste absolute vorm van afwezigheid; het overlijden van vader. Naast dat het overlijden de meeste absolute vorm van afwezigheid is, is het, zeker in mijn studie, ook veel meer een random gebeurtenis dan het scheiden van ouders.

De dood van een ouder is een traumatische gebeurtenis voor een kind en kan leiden tot neerslachtigheid en zelfs depressie (Dowdney, 2000). Freud beschrijft in 1900 dat het overlijden van een vader het grootste verlies is wat een mens kan ervaren. Freud beargumenteert dat de warme relatie met vader belangrijk is voor een gezonde mentale ontwikkeling (Freud & Burlingham, 1943, zoals beschreven in Jones, 2007). Momenteel is in de literatuur vooral terug te vinden wat het effect van het overlijden van een vader is op de psychologische ontwikkeling van een kind (Burgner, 1985; Herzog, 1980; Jones, 2007). Daarnaast is onderzocht wat de afwezigheid van een ouder, vaak door scheiding, voor gevolgen heeft op de schoolprestaties van een kind (Berg, Rostila, Saarela, & Hjern, 2014; Steele, Sigle-Rushton, & Kravdal, 2009). Waar in de literatuur minder over is terug te vinden, is wat het overlijden van een vader voor invloed heeft op het opleidingsniveau en de beroepsprestige van een kind. Juist bij die beroepsprestige zou op basis van de literatuur verwacht worden dat vader een specifieke bijdrage levert, omdat het toetreden tot de arbeidsmarkt een sociaal proces is. De theorie geeft namelijk aan dat de vader een belangrijke rol heeft in het openen van de sociale wereld van zijn kind (van Dijken & Tavecchio, 1998). Deze stimulans van vader op de ontwikkeling van de sociale vaardigheden van zijn kind zorgt ervoor dat het kind zich beter kan aanpassen aan zijn omgeving, beter is voorbereid op uitdagingen, een groter oplossingsvermogen heeft en meer gestimuleerd wordt tot het nemen van risico's, waardoor het kind als het ware beter is voorbereid op het toetreden tot de maatschappij (Zsolnai, 2002).

Om het gat in de literatuur op te vullen, ligt in deze scriptie de focus op wat de afwezigheid van vader door overlijden precies teweegbrengt op het gebied van maatschappelijk succes van het kind. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen

kinderen die in de vroege jeugd hun vader verliezen en kinderen die tijdens de adolescentie hun vader verliezen omdat in de literatuur veelal wordt aangegeven dat de bijdrage van vader vooral plaatsvindt in de vroege kinderjaren (Bowlby, 1969; Schafer, 2009; Bennett & Sani, 2004). In de literatuur zijn verschillende determinanten van maatschappelijk succes terug te vinden (de Graaf & Luijkx, 1995). Ik heb gekozen om dit maatschappelijk succes te operationaliseren door het opleidingsniveau en de beroepsprestige te meten. De term beroepsprestige wordt gehanteerd om het carrière perspectief van het kind meetbaar te maken. Deze beroepsprestigeladder wordt in de literatuur gebruikt om beroepen te kunnen classificeren en hiërarchie aan toe te voegen (Pompe & Rutgens, 1984).

Naast het effect van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes van een kind, wordt in deze studie de rol van de moeder bij het overlijden van vader onderzocht. Volgens de theorie van het gezin als systeem wordt beargumenteerd dat in stressvolle situaties bepaalde resources als buffer kunnen werken binnen het gezin als geheel en op individuele gezinsleden (McCubbin & McCubbin, 1989). Ik verwacht daardoor dat de hulpvaardigheid van moeder het negatieve effect van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes van het kind (voor een deel) kan compenseren. Dit is nog niet eerder onderzocht dus ook daar kan dit onderzoek een unieke bijdrage leveren. Bovendien is de rol van moeder bij het overlijden van vader maatschappelijk relevant omdat indien dit onderzoek kan aantonen dat de hulp van moeder een bufferende werking heeft bij het overlijden van vader, de maatschappelijke interventies gericht zouden moeten zijn op het versterken van die moederrol. Hierdoor zou het mogelijk negatieve effect van het overlijden van vader op het opleidingsniveau en de beroepsprestige van het kind zo klein mogelijk kunnen worden gemaakt. Bovenstaande inleiding leidt dan ook tot de volgende onderzoeksvraag:

Wat is het effect van het overlijden van de vader op het opleidingsniveau en de beroepsprestige van een kind en wordt dit effect gemodereerd door de hulp van moeder?

In deze kwantitatieve studie wordt gebruik gemaakt van de eerste ronde van de dataverzameling van de 'Netherlands Kinship Panel Study' (NKPS). De NKPS is een longitudinaal onderzoek dat representatief is voor de Nederlandse populatie (Dykstra et al., 1999). De selectie van de groep respondenten in dit onderzoek hebben een leeftijd tussen de 25 en 45 jaar en de focus van deze studie ligt op de groep respondenten die in de vroege jeugd of tijdens adolescentie hun vader hebben verloren.

Theoretisch kader

In de literatuur wordt de rol van vader vanaf meerdere, vaak multidisciplinaire, kanten belicht. In dit theoretisch kader heb ik er voor gekozen per perspectief toe te lichten wat de specifieke bijdrage van vader is in de ontwikkeling van een kind, hoe deze bijdrage zich verhoudt tot de mate van succes van het kind op het gebied van opleidingsniveau en beroepsprestige, en wat de consequenties zijn voor het maatschappelijk succes indien vader komt te overlijden.

Het pedagogische ontwikkelingsperspectief

Het belang van het opbouwen van veilig gehechte relaties is een belangrijk onderwerp in vele studies op het gebied van de ontwikkeling van het kind. Deze veilig gehechte relatie kan worden omschreven als een langdurige, emotionele 'tie' met een ander persoon (Shaffer, 1996). Bowlby (1969) heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan deze gehechtheidstheorie. Hij beschrijft dat het kind in eerste instantie een veilige hechting opbouwt met één persoon, meestal met de moeder. Bowlby (1969) noemt dit fenomeen 'monotropisme'. Tijdens latere onderzoeken wordt echter duidelijk dat er geen empirische support is voor dit idee van monotropisme. Uit de studie van Shaffer en Emerson (1964) blijkt dat van de onderzochte groep baby's één derde een veilige hechting heeft met meer personen dan alleen de moeder. In dit onderzoek wordt duidelijk dat baby's vaak ook een veilige hechting met vader hebben, zelfs als hij een groot gedeelte van de dag niet nabij het kind is (Shaffer & Emerson, 1964). Bretherton (1985) bespreekt in haar onderzoek de gehechtheidstheorie van Bowlby en beargumenteert dat veilig gehechte relaties een basis vormen, waarvandaan het kind de wereld kan exploreren. Deze exploratie leidt tot een positief zelfbeeld in relatie met anderen, waardoor de cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling wordt gestimuleerd.

Uit het onderzoek van Grossman et al. (2002) blijkt dat de hechtingsrelatie met vader en de hechtingsrelatie met moeder ontstaat uit verschillende soorten sociale ervaringen in de eerste kinderjaren. Zo zorgt de veilige relatie met moeder voor emotionele veiligheid in angstige situaties terwijl de veilige relatie met vader ervoor zorgt dat het kind terugkeert naar vader wanneer het behoefte heeft aan exploratie, dus om uitgedaagd en gestimuleerd te worden. Geconcludeerd kan worden dat de relatie met vader een essentiële bijdrage levert aan het exploratievermogen van een kind. Dat explorerend vermogen blijkt een belangrijk onderdeel te zijn in het proces van het maken van opleiding en carrière gerelateerde keuzes (Blustein, Prezioso, & Schulteiss, 1995). Bovendien blijkt dat exploreren

één van de kenmerken is die de ontwikkeling van een eigen identiteit stimuleert (Vondracek, Schulenberg, Skorikov, & Gillespie, 1995).

Het onderzoek van Zsolnai (2002) toont aan dat er een relatie is tussen persoonlijkheid en academische prestaties. De persoonlijkheid van een kind wordt volgens de studie van Zsolnai (2002) gevormd door de mate van zelfvertrouwen, zelfregulatie en motivatie om te leren. Juist bij die ontwikkeling van zelfvertrouwen en zelfregulatie speelt de vader een belangrijke rol. De resultaten van het onderzoek van Williams en Radin (1999) tonen namelijk aan dat kinderen waarbij de vader een grotere rol speelt in de opvoeding een grotere interne '*locus of control*' hebben. Deze kinderen hebben meer zelfvertrouwen, zijn meer flexibel en meer in controle over hun eigen leven dan kinderen van wie de vader een minder grote rol of geen rol speelt in de opvoeding.

De dood van een ouder is een traumatische gebeurtenis die verschillende gevolgen kan hebben. Door de separatie van een hechtingsfiguur bestaat er een groter risico op gevoelens van verdriet en depressie (Mack, 2001). Uit het onderzoek van Berg, Rostila, Saarela en Hjern (2014) blijkt ook dat de afwezigheid van een ouder kan leiden tot het behalen van lagere cijfers en meer schooluitval van kinderen op 15 of 16 jarige leeftijd. Een zelfde conclusie wordt in het onderzoek van Gertler, Levine en Ames (2004) getrokken waarin gesteld wordt dat kinderen met een afwezige vader een grotere kans hebben om vroegtijdig school te verlaten. Concluderend kan worden gezegd dat aangezien de vader een specifieke bijdrage levert in de ontwikkeling van het exploratie vermogen en het zelfvertrouwen van zijn kind, en het kind met deze kwaliteiten beter is voorbereid op en meer capabel is tijdens een opleiding en in een toekomstige carrière, dat het overlijden van vader nadelige gevolgen zou kunnen hebben op het maatschappelijk succes van zijn kind.

Het sociologisch perspectief

Het sociologische perspectief kijkt de rol van een ouder vooral vanuit de '*social learning*' theorie waarbij wordt verondersteld dat nieuw gedrag ontstaat door directe ervaringen of door het imiteren van het gedrag van anderen (Bandura, 1971). Zo blijkt dat bepaald complex gedrag, bijvoorbeeld leren praten, alleen kan worden aangeleerd door modeling. Bij dit leren door observeren vindt er een belangrijk proces plaats, namelijk het '*attentional process*' waarbij blijkt dat een persoon alleen leert van observatie indien hij zich kan associëren met het voorbeeld. Dit houdt in dat een persoon van een selecte groep voorbeelden in zijn omgeving kan leren. De selectie die hierbij wordt gemaakt, wordt

gebaseerd op voorbeelden met vergelijkbare mogelijkheden (Bandura, 1971). De mate waarin een persoon overeenkomt met zijn voorbeeld wordt identificatie genoemd. In het geval van het voorbeeldgedrag van de ouder waar het kind zich mee kan identificeren, heet dit '*parental identification*' (Heilbrun, 1965). Een goed voorbeeld van parental identification is het aanleren van genderrollen. Direct vanaf de geboorte wordt een kind beïnvloed met duidelijke masculiene en feminiene gebruiken; zoals bepaalde kleding, bepaald speelgoed maar ook de manier waarop een ouder interacteert met het kind.

Binnen het sociologisch perspectief wordt de invloed van vader vaak besproken aan de hand van de specifieke bijdrage die vader levert aan de ontwikkeling van zijn kind. Ten eerste levert hij een bijdrage aan de ontwikkeling van zijn kind omtrent het verkennen van de wereld. Het kind heeft van nature een behoefte aan het vergaren van autonomie en de vader kan worden gezien als de ouder die het kind in deze ontwikkeling stimuleert en begeleidt (Paquette, 2004). Een mooi voorbeeld hiervan is het onderzoek van Le Camus (1995) waarin wordt aangetoond dat in een sociale situatie de vader vaak achter het kind gaat staan zodat het kind kan interacteren met de sociale wereld om zich heen, terwijl moeder vaker voor het kind gaat staan zodat zij de sociale wereld van het kind kleiner maakt. Een tweede bijdrage van vader betreft het openen van de wereld op het gebied van taalontwikkeling; vader probeert het kind uit te dagen tot het gebruik van andere woorden waardoor het kind eerder aansluiting vindt in de wereld om zich heen (Paquette, 2004). Daarnaast stimuleert vader het probleemoplossend vermogen van zijn kind door het kind zelf op zoek te laten gaan naar een antwoord op een bepaald probleem. Bovendien wordt het stoeigedrag, dat over het algemeen meer door vaders wordt vertoond, gelinkt aan de promotie van sociale cohesie door het aanleren van specifiek gedrag dat de band tussen leeftijdsgenootjes stimuleert (Paquette, 2004). Tot slot is vader in veel gezinnen de kostwinner, hierdoor kan juist de vader het sociaal kapitaal van zijn kind vergroten door het kind te laten aansluiten op zijn eigen verkregen netwerk. Denk hierbij aan de hulp die een kind van zijn vader kan ontvangen wanneer hij op zoek is naar een baan. Een vader kan dan niet alleen het kind aan iemand voorstellen binnen zijn netwerk, maar ook kan hij de regels en gebruiken binnen een bepaald netwerk aan zijn kind overbrengen (Marsiglio, Amato, Day, & Lamb, 2000).

Het onderzoek van Zsolnai (2002) toont aan dat er een positieve relatie is tussen sociale competentie en academische prestaties. Die sociale competentie wordt volgens Zsolnai (2002), naast de persoonlijkheid van een kind, door twee factoren beïnvloed;

namelijk de invloed van het gezin en de invloed van de school, waarbij leeftijdsgenootjes een belangrijke rol spelen. De invloed van het gezin kan de positieve attitude ten opzichte van de omgeving stimuleren. Daarnaast kan het hebben van een groot, creatief oplossingsvermogen worden beïnvloed door stimulatie van het gezin (Zsolnai, 2002). De bijdrage van vader in het openen van de wereld van zijn kind zorgt ervoor dat het kind zich beter kan aanpassen aan zijn omgeving, beter is voorbereid op uitdagingen, een groter oplossingsvermogen heeft en meer gestimuleerd wordt tot het nemen van risico's (Zsolnai, 2002). Het overlijden van een vader zou er dus toe kunnen leiden dat het kind minder goed is aangepast op zijn omgeving, minder wordt uitgedaagd tot het nemen van risico's en een minder groot oplossingsvermogen heeft. Hierdoor zou de sociale competentie van een kind beperkt kunnen worden, waardoor het minder aansluiting vindt in de maatschappij, wat weer invloed zou kunnen hebben op de schoolprestaties en daardoor het opleidingsniveau.

Naast de invloed op sociale competentie, blijkt dat de opleidingen en beroepen die door kinderen worden gekozen, gerelateerd kunnen worden aan de voorbeeld beroepen van hun ouders (Schulenberg, Vondracek, & Crouter, 1984, zoals beschreven in Schmitt-Rodermund & Silbereisen, 1998). Bandura (1971) toont namelijk aan dat social learning voornamelijk plaatsvindt door imitatie en modeling. Het voorbeeld dat een kind krijgt van zijn ouders zal dus invloed hebben op de keuzes die hij maakt en de verwachtingen die hij opbouwt. Indien het voorbeeld van de vader wegvalt, die in de meeste gezinnen de ouder is die de meeste uren werkt, heeft dit mogelijk gevolgen op de verwachtingen van het kind ten aanzien van zijn eigen maatschappelijke succes.

Het psychoanalytische perspectief

Freud beschrijft in 1900 al dat het overlijden van een vader het grootste verlies is wat een mens kan ervaren (Freud & Burlingham, 1943, zoals beschreven in Jones, 2007). Freud beargumenteert dat een liefdevolle relatie met vader, in het bijzonder voor jongens, cruciaal is voor een gezonde mentale ontwikkeling. De vader is namelijk verantwoordelijk voor het losweken van het kind van de innige relatie met moeder. Door het creëren van meer afstand van moeder zorgt vader ervoor dat het kind steeds meer autonoom wordt (Jones, 2007). Vanuit het psychoanalytische perspectief heeft het verlies van deze vaderfiguur dan ook een grote impact op de ontwikkeling van een kind. Indien het kind geconfronteerd wordt met het verlies van vader, bestaat er een kans op grotere afhankelijkheid van de moeder (Burgner, 1985; Herzog, 1980). Als vader overlijdt en het kind daardoor meer afhankelijk

blijft van moeder, kan dit tot gevolg kan hebben dat het kind niet genoeg zelfstandigheid ontwikkelt. Het gebrek aan zelfstandigheid zou volgens Zsolnai (2002) kunnen leiden tot lagere academische prestaties en beroepen met een lagere beroepsprestige.

Het economische & evolutionaire perspectief

Het economische perspectief ziet een gezin als individuele componenten die gezamenlijk zoveel mogelijk willen produceren (Becker, 1964). Hieruit volgt dat een twee-ouder-gezin economisch gezien beter is dan een één-ouder-gezin aangezien het meer kan produceren. Kinderen van een weduwe hebben dus een gebrek aan middelen waar de vader voor overlijden voor zorgde. Hierdoor zullen deze kinderen minder goed presteren dan kinderen die deze middelen wel ontvangen. Dit komt overeen met de conclusie vanuit het evolutionaire perspectief waarbij beargumenteert wordt dat indien kinderen bij het overlijden van hun vader minder resources tot hun beschikking hebben, zij een grotere kans hebben op slechtere schoolprestaties, wat uiteindelijk leidt tot een lager opleidingsniveau en werk met een lagere beroepsprestige (Biblarz & Gottainer, 2000).

Het moment van overlijden van vader

Het effect van het overlijden van vader verschilt voor kinderen die op jonge leeftijd hun vader verliezen van kinderen die later in hun jeugd het overlijden van vader ervaren (Dowdney, 2000). Zoals eerder besproken stimuleert vader het exploratievermogen, de ontwikkeling van sociale competentie, de ontwikkeling van de identiteit en persoonlijkheid van een kind waardoor het kind een grotere kans heeft op goede schoolprestaties, wat uiteindelijk leidt tot een hoger opleidingsniveau en werk met een hogere beroepsprestige. Het blijkt echter dat deze bijdrage van vader voornamelijk plaatsvindt in de vroege kinderjaren. Binnen de gehechtheidstheorie wordt namelijk verondersteld dat veilig gehechte relaties tot stand komen in die eerste kinderjaren (Bowlby, 1969). Ook het stimuleren van de sociale competentie, waarbij vader een belangrijke bijdrage levert, blijkt uit het onderzoek van Gouley, Brotman en Huang (2008) voornamelijk plaats te vinden in de vroege kinderjaren. Daarnaast wordt door Schafer (2009) beargumenteerd dat zeer stressvolle gebeurtenissen schadelijker kunnen zijn voor de ontwikkeling wanneer een kind nog bezig is met het ontdekken van zichzelf en de wereld dan wanneer de identiteit van het kind al gevormd is. Bij het ontwikkelen van die identiteit wordt door Bennett en Sani (2004) gesproken over een tweedeling. Kinderen met een leeftijd tussen 5 en 8 jaar kunnen zichzelf

en anderen op een bepaalde categorie indelen, zoals het categoriseren op basis van geslacht of leeftijd. Echter, pas rond de leeftijd van 7 tot 10 jaar zijn kinderen zich bewust van de opvattingen die ze delen met anderen waardoor ze een sociale groep vormen. Zo kan worden geconcludeerd dat rond het tiende levensjaar de basis van de identiteit van een kind is ontwikkeld (Bennett & Sani, 2004). Op basis van deze argumenten verwacht ik dat het negatieve effect van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes van het kind sterker is voor kinderen van wie de vader in de vroege kinderjaren is overleden dan voor kinderen van wie de vader later in de jeugd is overleden.

De bufferende hulp van moeder

Het overlijden van een vader brengt niet alleen veel stress en verdriet met zich mee voor het kind, maar voor het gehele gezin als systeem. Volgens de *'family stress'* theorie bepalen de omstandigheden en de perceptie van het gezin de mate waarop de stress die voortkomt uit de situatie een impact heeft op het gezin (Hill, 1949). Daarnaast speelt, volgens de family stress theorie, het hebben van resources een cruciale rol in tijden van stress binnen het gezin. Deze resources van het gezin kunnen worden omschreven als sociaal en psychologisch bezit zoals de psychologische weerbaarheid van gezinsleden, het hebben van een sociaal vangnet, het ontvangen van hulp van gezinsleden en positieve interacties binnen het gezin. Deze resources kunnen als buffer werken in stressvolle situaties binnen het gezin als geheel en op individuele gezinsleden (McCubbin & McCubbin, 1989). Dit betekent dat bij het overlijden van de vader de resources van moeder mogelijk een bufferende werking hebben.

Daarnaast beargumenteert Bandura (1969) dat een kind niet alleen masculien gedrag aanleert van het voorbeeld van vader, maar ook via het indirecte voorbeeld dat geschetst wordt door moeder en zijn omgeving. Dit zou de rol van moeder nog belangrijker maken indien vader komt te overlijden en het directe voorbeeldgedrag komt weg te vallen. Bandura (1969) komt namelijk tot de conclusie dat het onwaarschijnlijk is dat enkel de vader, die vaak de kostwinner van het gezin is en daardoor weinig thuis is, verantwoordelijk is om het masculiene gedrag van het kind te beïnvloeden. Hij geeft aan dat het kind ook het masculiene gedrag aanleert door het gedrag dat moeder, en de rest van de omgeving van het kind, toeschrijft aan het beeld van mannelijk gedrag. Dit betekent dat het kind niet alleen direct gedrag kopieert maar ook gedrag dat niet letterlijk wordt voorgedaan toch kan internaliseren door stimulatie van de omgeving. Dit zou kunnen betekenen dat door het overlijden van de vader, het directe voorbeeldgedrag wegvalt maar dat het kind van het

beeld dat de moeder schetst, kan leren wat masculien gedrag inhoudt. Dit maakt de rol van de moeder extra belangrijk bij het overlijden van vader.

Andere invloeden waar rekening mee gehouden moet worden

Ondanks dat in literatuur momenteel gedebatteerd wordt over de invloed van intergenerationele overdracht en dat deze invloed mogelijk de laatste decennia is afgenomen (Ganzeboom, 2005), kan wel verondersteld worden dat het opleidingsniveau van de ouders een mogelijke determinant is van het opleidingsniveau en daardoor de beroepsprestige van het kind. In het artikel van Lundetræ (2011) wordt dit verklaard door dat kinderen met hoogopgeleide ouders van hun omgeving hebben meegekregen dat studeren tot de mogelijkheden behoort. Daarnaast hebben zij vaak ook de middelen, in de vorm van financiële steun en cultureel kapitaal.

Naast het opleidingsniveau van ouders is het geslacht van het kind mogelijk van invloed. In de literatuur wordt deze invloed uitgelegd aan de hand van het onderscheid tussen direct voorbeeldgedrag, wat gekopieerd kan worden, en het indirecte voorbeeldgedrag, dat ook aangeleerd kan worden door het beeld dat geschetst wordt door de omgeving van het kind (Bandura, 1969). Indien de vader overlijdt zal het directe voorbeeldgedrag voor een jongen wegvallen, hierdoor kan hij alleen via het indirecte voorbeeldgedrag leren wat masculien gedrag inhoudt. Indien de vader van een meisje overlijdt, leert zij van het directe voorbeeldgedrag van moeder en het indirecte voorbeeldgedrag van vader. Aangezien sociale competentie wordt gestimuleerd door direct voorbeeldgedrag (Zsolnai, 2002), zou het mogelijk kunnen zijn dat jongens meer hinder ondervinden in de ontwikkeling van sociale competentie dan meisjes. Indien de sociale competentie minder goed is ontwikkeld, zou dit gevolgen kunnen hebben voor de schoolprestaties van een kind. Deze invloed op de schoolprestaties zou uiteindelijk kunnen leiden tot een negatief effect op het maatschappelijk succes van het kind.

Tot slot wordt in dit onderzoek ook rekening gehouden met de leeftijd van de respondent. Iemand die ouder is, heeft logischerwijs mogelijk meer tijd gehad om andere studies af te ronden dan wel door te groeien naar een beroep met een hogere beroepsprestige. Deze veronderstelling wordt bevestigd door de studie van Pollaerts, de Graaf en Luijckx (1997) waarin wordt geconcludeerd dat de flexibele arbeidsmarkt zorgt voor meer baanmobiliteit waardoor een werknemer met tien jaar werkervaring gemiddeld een hogere beroepsprestige heeft dan een startende werknemer.

Huidige studie

Zoals blijkt uit de verschillende perspectieven die eerder zijn beschreven, ontstaat er door het overlijden van vader mogelijk een tekort in het explorerend vermogen van zijn kind, een tekort aan voorbereiding op de sociale wereld, een tekort aan masculien voorbeeldgedrag, is het kind mogelijk meer afhankelijk van de moeder en kan er een gebrek aan financiële resources ontstaan. Al deze tekortkomingen kunnen ervoor zorgen dat het kind minder goed presteert op school, wat zou kunnen resulteren in een lager opleidingsniveau en uiteindelijk een beroep met een lagere beroepsprestige. In de meeste studies wordt het opleidingsniveau als één van de belangrijkste determinanten gezien voor het voorspellen van beroepsprestige (De Koning, 1998; Semeijn et al., 2006). Toch heb ik er in deze studie voor gekozen deze uitkomstmaten te splitsen omdat ook blijkt dat naast het opleidingsniveau ook bepaalde (sociale) competenties en skills belangrijke voorspellers zijn van maatschappelijk succes (Semeijn et al., 2006). Zoals eerder beschreven, worden mogelijk juist die competenties minder goed ontwikkeld indien een kind zonder de invloed van vader opgroeit. De moeder zou deze gebreken kunnen compenseren door juist de meer vaderlijke taken over te nemen. De meer vaderlijke taken kunnen gevonden worden in het tonen van interesse, het adviseren van het kind in lastige situaties, het bieden van hulp in de connectie met verschillende netwerken en het simpelweg uitvoeren van klusjes. In mijn studie leidt dit tot de volgende hypothesen:

- Hypothese 1: Het overlijden van vader heeft een negatief effect op het opleidingsniveau van het kind.
- Hypothese 2: Het effect van hypothese 1 is sterker voor kinderen van wie de vader tijdens de vroege kinderjaren is overleden dan voor kinderen van wie de vader later in de jeugd is overleden.
- Hypothese 3: De hulp van moeder heeft een bufferend effect op het effect van hypothese 1; hoe meer hulp van moeder hoe minder negatieve invloed het overlijden van vader heeft op het opleidingsniveau van het kind.
- Hypothese 4: Het overlijden van vader heeft een negatief effect op de beroepsprestige van het kind.
- Hypothese 5: Het effect van hypothese 4 is sterker voor kinderen van wie de vader tijdens de vroege kinderjaren is overleden dan voor kinderen van wie de vader later in de jeugd is overleden.

- Hypothese 6: De hulp van moeder heeft een bufferend effect op het effect van hypothese 4; hoe meer hulp van moeder hoe minder negatieve invloed het overlijden van vader heeft op de beroepsprestige van het kind.

Data en methoden

In deze studie is kwantitatief onderzoek verricht. Hierbij is een cross-sectioneel onderzoeksdesign gebruikt met de eerste dataverzameling van de '*Netherlands Kinship Panel Study*' (NKPS). De NKPS bestaat uit data, verkregen uit een grootschalig onderzoek naar familiebanden in Nederland. De NKPS is een longitudinaal onderzoek dat representatief is voor de Nederlandse populatie, met 9500 respondenten in de eerste ronde in de leeftijd van 18 tot 79 jaar. In 2002 werd de eerste dataverzameling uitgevoerd, de volgende rondes vonden plaats in 2006, 2010 en 2014. De NKPS bevat gedetailleerde informatie, verkregen uit face-to-face interviews met respondenten waarbij vragen zijn gesteld over de relatie en het leven met maximaal zes familieleden van de respondent, zoals bijvoorbeeld de moeder, vader, broertjes en zusjes (Dykstra et al., 1999).

In mijn onderzoek is allereerst een selectie aangemaakt op basis van de leeftijd van de respondenten. Alle respondenten zijn, na deze selectie, tussen de 25 en 45 jaar oud ($n=3673$). Daarnaast zijn respondenten geselecteerd die na de geboorte samen met beide biologische ouders leefden en van wie de moeder nog in leven is ($n=3160$). Aangezien dit onderzoek de beroepsprestige van respondenten onderzoekt, zijn alle respondenten die nog een opleiding volgen uit de steekproef gehaald. Na deze selectie is een voldoende grote steekproef over ($n=2656$) overgebleven om mee te analyseren. Deze steekproef is verder uitgesplitst in verschillende leeftijdsgroepen waardoor de grootte van de steekproef per groep verschilt. Zo is de grootte van de steekproef voor de leeftijdsgroep waarbij vader vroeg in de jeugd is overleden het kleinst ($n=41$), voor de groep waarbij vader tijdens adolescentie is komen te overlijden iets groter ($n=81$) en voor de groep waarbij vader gedurende de volwassenheid is overleden flink groter ($n=530$). Voor de referentiegroep, dus de groep respondenten van wie vader nog in leven is, geldt dat de groep in vergelijking met de andere groepen het grootst is ($n=2004$).

Operationalisering

Opleidingsniveau

Om de afhankelijke variabele *opleidingsniveau* te meten, is gebruik gemaakt van het item uit de NKPS dataset dat respondenten vraagt ‘Wat is de hoogste opleiding die u met een diploma hebt afgerond?’ De antwoorden kunnen variëren van 1= *lagere school niet afgemaakt*, 2= *alleen lagere school (incl. vglo)*, 3= *lbo, huishoudschool, lhno*, 4= *mavo, ulo, mulo*, 5= *havo, mms*, 6= *vwo, hbs, atheneum, gymnasium*, 7= *mbo, kmbo*, 8= *hbo, kandidaatsexamen*, 9= *universiteit* en 10= *postacademisch (bv. notariaat, artsexamen, doctorstitel)*.

Beroepsprestige

Om de afhankelijke variabele *beroepsprestige* te meten, is het item dat de beroepsprestige meet aan de hand van de ‘*Standard International Socio-Economic Index of Occupational Status*’ (ISEI) classificatieschaal geselecteerd. Deze ISEI schaal geeft een praktische indicatie van de status van een bepaald beroep (Ganzeboom, de Graaf, & Treiman, 1992). In de NKPS dataset loopt de classificatieschaal van 16 tot 88 maar dit item is gehercodeerd zodat de schaal bij 0 begint.

Vader overleden

De onafhankelijk variabele *vader overleden* is samengesteld uit een selectie van vragen zodat 1= *ja* inhoudt dat: de vader van de respondent is overleden toen de respondent jonger dan 18 jaar oud was en de ouders van de respondent niet zijn gescheiden. Een score van 0= *nee* op de onafhankelijke variabele *vader overleden* houdt in dat de ouders van de respondent niet zijn gescheiden en dat vader nog leeft.

Het moment van overlijden van vader

Zoals in het theoretisch kader is toegelicht, is er mogelijk een verschil in het effect van het overlijden van vader op de uitkomstmaten opleidingsniveau en beroepsprestige, tussen kinderen van wie de vader in de vroege kinderjaren is overleden en kinderen van wie later in de jeugd is overleden. Zo wordt beargumenteerd dat de bijdrage van vader voornamelijk plaatsvindt in de vroege kinderjaren (Shonkoff & Phillips, 2000; Bowlby, 1969; Gouley, Brotman, & Huang, 2008). Om deze leeftijdsgrenzen te operationaliseren zijn er drie leeftijdsgroepen samengesteld. De eerste leeftijdsgroep bevat alle

respondenten van wie de vader tijdens de vroege jeugd, dus tussen 0 en 10 jaar, is overleden. De grens van het tiende levensjaar wordt gehanteerd omdat Bennett en Sani (2004) aangeven dat de identiteit van een kind van 10 jaar zo ontwikkeld is dat het behoren tot een bepaalde sociale groep op basis van overeenkomende eigenschappen kan worden ervaren. De tweede leeftijdsgroep bestaat uit respondenten die hun vader gedurende de adolescentie, tussen 11 en 18 jaar, hebben verloren. Omdat er een selectie is gemaakt van respondenten onder de 45 jaar, blijft er nog een derde leeftijdsgroep over, namelijk de groep respondenten van wie de vader tijdens volwassenheid, tussen 19 en 45 jaar, is komen te overlijden. De referentiegroep bestaat tot slot uit respondenten van wie de vader niet is overleden.

Hulp van moeder

Zoals eerder beschreven zou moeder het negatieve effect, dat ontstaat door het overlijden van een vader, mogelijk kunnen compenseren door juist de meer vaderlijke taken over te nemen. Deze typische vaders taken operationaliseer ik aan de hand van de volgende items: of de respondent hulp van moeder heeft ontvangen bij praktische zaken (zoals klusjes doen in huis, dingen lenen, spullen vervoeren), of de respondent hulp heeft ontvangen van moeder bij het maken van huiswerk, of de respondent hulp heeft ontvangen betreffende kinderopvang, of moeder interesse toont in het leven van de respondent en of de respondent advies heeft ontvangen van moeder. Een beperking van de beschikbare data is dat er respondenten wordt gevraagd naar de mate van hulp van de afgelopen 12 maanden in plaats van de mate van hulp gedurende het gehele leven. De hulp van moeder van de afgelopen 12 maanden gebruik ik daarom als indicator voor de hulp die moeder de respondent gedurende het hele leven heeft geboden. Voor de drie vragen zijn de antwoord categorieën 1= *nooit*, 2= *één of twee keer*, 3= *meerdere keren*. Voor het meten van de modererende variabele waarbij *de hulp van moeder* wordt bekeken, is een gemiddelde schaal samengesteld van bovenstaande items uit de dataset. Voor het samenstellen van deze schaal is een factoranalyse en een betrouwbaarheidsanalyse uitgevoerd. Uit de factoranalyse blijkt dat deze schaal uit één factor bestaat met een totale eigenwaarde van 2.46 en de betrouwbaarheidsanalyse toont dat deze 5 items met een Cronbach's Alpha van .74 een voldoende betrouwbare schaal vormen.

Controlevariabelen

Ondanks dat de gekozen controlevariabelen in deze studie waarschijnlijk geen invloed hebben op zowel het overlijden van vader als op het opleidingsniveau of de beroepsprestige van het kind, is in het theoretisch kader toegelicht dat het wel aannemelijk is dat de controlevariabelen een gedeelte van het maatschappelijk succes van het kind kunnen verklaren. Zo is eerder besproken dat het opleidingsniveau van de ouders mogelijk één van de determinanten is van het opleidingsniveau en de beroepsprestige van het kind. Daarom zijn tijdens de analyse de items die het opleidingsniveau van vader en moeder meten, meegenomen als controlevariabelen. De antwoord categorieën van deze items zijn gelijk aan het item dat het opleidingsniveau van de respondent meet. Naast het opleidingsniveau van de ouders is het geslacht van de respondent meegenomen als controlevariabele omdat de literatuur bevestigt dat het geslacht van het kind mogelijk van invloed is op het opleidingsniveau en de beroepsprestige. Hiervoor is het item dat het geslacht van de respondent meet aan de analyse toegevoegd waarbij geldt dat 0= *man* en 1= *vrouw*. Tot slot is in de analyse gecontroleerd voor de leeftijd van de respondent. De selectie van de steekproef heeft er toe geleid dat alle respondenten tussen de 25 en 45 jaar oud zijn. Toch heeft iemand van 45 jaar oud meer tijd gehad om te investeren in een opleiding dan wel een beroep met hogere beroepsprestige dan iemand van 25 jaar oud. Daarom is het item dat de leeftijd van de respondent meet ten tijde van het interview ook meegenomen als controlevariabele.

Analytische methode

De probleemstelling van dit onderzoek vindt op single-level plaats, namelijk de verwachting dat een individu minder maatschappelijk succesvol is indien vader is overleden. In dit model zijn multivariate regressieanalyses uitgevoerd waarbij er twee effecten centraal staan; het effect van het overlijden van vader *op het opleidingsniveau van het kind*, gemodereerd door *de hulp van moeder* en het effect van het overlijden van vader *op de beroepsprestige van het kind*, gemodereerd door *de hulp van moeder*. Zoals eerder aangegeven is er gekeken of de effecten verschillen tussen kinderen van wie de vader in de vroege kinderjaren is overleden en kinderen van wie de vader tijdens adolescentie is overleden.

Resultaten

In deze paragraaf worden de resultaten getoond van het onderzoek naar het effect van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes van het kind, gemeten in opleidingsniveau en beroepsprestige. In tabel 1 zijn de beschrijvende kenmerken van alle variabelen terug te vinden. Allereerst valt op dat de grootte van de steekproef erg verschilt per groep. Zo is de groep met respondenten van wie de vader op jonge leeftijd is overleden het kleinst en de groep met respondenten van wie de vader niet is overleden veruit het grootst. Dit valt te verklaren doordat de vaders in de eerste groep waarschijnlijk op relatief op jonge leeftijd zijn overleden, en de kans om op jonge leeftijd te overlijden een stuk kleiner is. Vervolgens is te zien dat het opleidingsniveau van de respondenten van wie vader tijdens de jeugd is overleden, dus leeftijdsgroep jong ($M=6.07$) en leeftijdsgroep adolescentie ($M=6.06$), gemiddeld lager is dan van de respondenten die hun vader niet hebben verloren of pas later tijdens het leven, dus leeftijdsgroep volwassenen ($M=6.35$) en groep niet overleden ($M=6.70$). Dit lijkt een eerste bevestiging van de eerste hypothese, die veronderstelt dat kinderen die hun vader tijdens de jeugd hebben verloren, een lager opleidingsniveau hebben.

De tweede hypothese, die een onderscheid in opleidingsniveau veronderstelt voor kinderen die tijdens de vroege jeugd hun vader hebben verloren en kinderen van wie de vader tijdens de adolescentie is komen te overlijden, lijkt op basis van de eerste beschrijvende resultaten niet te kunnen worden bevestigd. De gemiddelden van deze twee leeftijdsgroepen zijn nagenoeg gelijk. Daarnaast valt op dat de gemiddelden van de schaal van de hulp van moeder minimaal verschillen; de respondenten die hun vader tijdens de jeugd hebben verloren, leeftijdsgroep jong ($M=1.98$) en leeftijdsgroep adolescentie ($M=1.92$), hebben aangegeven ongeveer net zo veel hulp van moeder te ontvangen als de respondenten die hun vader niet hebben verloren ($M=2.01$). Enkel de leeftijdsgroep volwassenen geeft aan gemiddeld minder hulp te ontvangen dan de andere groepen ($M=1.85$).

In de vierde hypothese wordt gesteld dat kinderen van wie de vader tijdens de jeugd overlijdt, uiteindelijk een beroep zullen beoefenen met een lagere beroepsprestige. In tabel 1 is te zien dat er minimale verschillen aanwezig zijn tussen de verschillende leeftijdsgroepen maar dat de respondenten die hun vader hebben verloren, leeftijdsgroep jong ($M=30.22$), leeftijdsgroep adolescentie ($M=25.77$) en leeftijdsgroep volwassenen ($M=29.96$) gemiddeld een lagere beroepsprestige hebben dan respondenten van wie de vader nog leeft ($M=30.73$).

Opvallend is dat kinderen van leeftijdsgroep adolescentie gemiddeld de laagste beroepsprestige hebben.

Bij de controlevariabele waarbij het opleidingsniveau van vader en moeder wordt gemeten, zijn grote verschillen terug te zien. Vaders van kinderen in leeftijdsgroep jong, zijn gemiddeld het hoogst opgeleid ($M=6.05$), in vergelijking met de leeftijdsgroepen adolescentie ($M=4.96$), volwassen ($M=4.72$) en de groep waarvan vader niet is overleden ($M=5.11$). Voor moeders geldt dat zij gemiddeld het hoogst zijn opgeleid indien hun partner niet is overleden ($M=4.24$), in vergelijking met leeftijdsgroep jong ($M=3.88$), leeftijdsgroep adolescentie ($M=3.62$) en leeftijdsgroep volwassen ($M=3.62$). Voor de controlevariabele van het geslacht van het kind geldt dat de gemiddelden voor alle groepen ongeveer gelijk zijn (respectievelijk $M=.49$, $M=.54$, $M=.61$ en $M=.60$). Dit valt te verklaren doordat de waarden van deze variabele een 0 of 1 kunnen aannemen (man of vrouw) en verwacht mag worden dat de verhouding tussen mannelijke en vrouwelijke respondenten gelijk is in de verschillende groepen. Tot slot is voor de controlevariabele die de leeftijd van de respondent meet, te zien dat de leeftijd ongeveer gelijk is voor de verschillende leeftijdsgroepen. Kinderen van de groep waarbij vader niet is overleden zijn ten tijde van het interview gemiddeld het jongst ($M=34.52$) en kinderen in leeftijdsgroep volwassen gemiddeld het oudst ($M=38.90$). De kinderen van de andere leeftijdsgroep jong en leeftijdsgroep adolescentie zitten tussen die waarden in ($M=35.24$ en $M=37.15$).

Tabel 1
Descriptives kernvariabelen en controlevariabelen, totale n=2656

	Vader overleden jong		Vader overleden adolescentie		Vader overleden volwassen		Vader niet overleden		Min	Max
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD		
Opleidingsniveau kind	6.07	2.22	6.06	2.01	6.35	2.10	6.70	1.99	1.00	10.00
Beroepsprestige kind	30.22	18.40	25.77	20.78	29.96	19.26	30.73	19.50	.00	73.00
Schaal hulp van moeder	1.98	0.52	1.92	.53	1.85	.48	2.01	.51	1.00	3.00
Opleidingsniveau vader	6.05	3.25	4.96	3.31	4.72	2.86	5.11	2.83	1.00	11.00
Opleidingsniveau moeder	3.88	2.36	3.62	2.40	3.62	2.19	4.24	2.33	1.00	11.00
Geslacht kind	.49	.51	.54	.50	.61	.49	.60	.49	.00	1.00
Leeftijd kind	35.24	4.95	37.15	5.37	38.90	4.70	34.52	5.60	25	45
n per groep		41		81		530		2004		

Noot: Vader overleden jong: vader overleden tussen 0-10 jaar, vader overleden adolescentie: vader overleden 11-18 jaar, vader overleden volwassen: vader overleden 18-45 jaar, vader niet overleden: vader leeft nog.

De onderlinge correlatie van de verschillende kernvariabelen is terug te vinden in tabel 2. In deze tabel is te zien dat er voor de groepen respondenten van wie de vader is overleden een negatieve samenhang is met het opleidingsniveau, terwijl er bij de groep respondenten van wie de vader nog leeft een positieve correlatie is met het opleidingsniveau. Dit lijkt een eerste bevestiging van hypothese één waarbij wordt gesuggereerd dat er een negatief effect is van het overlijden van vader op het opleidingsniveau van het kind. Verder blijkt uit de analyse dat de samenhang tussen het overlijden van vader en het opleidingsniveau voor de leeftijdsgroep jong niet significant is ($r=-.03$) maar voor leeftijdsgroep adolescentie wel significant is ($r=-.047$, $p<.05$). Deze uitkomst van de bivariate correlatie analyse lijkt hypothese twee tegen te spreken, omdat vanuit de literatuur wordt verondersteld dat kinderen van wie de vader overlijdt in de vroege kinderjaren een lager opleidingsniveau hebben dan kinderen van wie de vader later in de jeugd komt te overlijden. Echter, de correlatie tussen het overlijden van vader en opleidingsniveau van de groep respondenten die op jonge leeftijd hun vader hebben verloren, zou ook beoordeeld kunnen worden als marginaal significant door de relatief kleine steekproef ($r=-.033$, $p=.091$).

In hypothese drie wordt het modererende effect van de hulp van moeder toegevoegd aan het effect van het overlijden van vader op het opleidingsniveau van het kind. Hoe meer hulp van moeder, hoe minder het overlijden van vader een negatief effect zou hebben op het opleidingsniveau. Ondanks dat er een positieve correlatie is tussen de hulp van moeder en het opleidingsniveau ($r=.12$, $p<.001$), is de correlatie tussen de hulp van moeder en het overlijden van vader voor de leeftijdsgroepen jong ($r=.002$) en adolescentie ($r=-.02$) niet significant, dus deze hypothese lijkt op basis van deze eerste analyse niet bevestigd te kunnen worden. Voor de leeftijdsgroep volwassen ($r=-.12$, $p<.001$) en voor de groep waarbij vader niet is overleden, is wel een significantie correlatie ($r=.12$, $p<.001$) met de hulp van moeder terug te zien.

In hypothese vier wordt vervolgens verondersteld dat er een negatief effect is van het overlijden van vader op de beroepsprestige van het kind. De uitkomst van de bivariate correlatie analyse lijkt een eerste aanwijzing te zijn voor het bevestigen van de vierde hypothese omdat er een negatieve samenhang te zien is tussen het overlijden van vader en de beroepsprestige van het kind, terwijl er een positieve correlatie is met de beroepsprestige voor de groep respondenten van wie de vader nog leeft. Deze correlatie is echter niet voor elke leeftijdsgroep significant. Zo is er voor leeftijdsgroep jong geen

significant verband aangetoond met de beroepsprestige ($r=-.001$), maar is deze samenhang voor de leeftijdsgroep adolescent wel significant ($r=-.04$, $p<.05$). Voor leeftijdsgroep volwassen en voor de groep waarbij vader niet is overleden is geen significantie correlatie terug te zien met de beroepsprestige (respectievelijk $r=-.01$ en $r=.03$). In hypothese vijf wordt gesuggereerd dat het verband tussen het overlijden van vader en de beroepsprestige van het kind het sterkst is voor respondenten in de leeftijdsgroep jong. Op basis van deze eerste correlatie analyse kan deze veronderstelling niet bevestigd worden aangezien de correlatie met leeftijdsgroep jong niet significant is. Tot slot wordt in hypothese zes verondersteld dat de hulp van moeder het verband tussen het overlijden van vader en de beroepsprestige van het kind modereert. De hulp van moeder correleert echter niet significant ($r=.02$) met de beroepsprestige van het kind, dus de eerste uitkomsten van deze bivariate correlatie analyse lijken er op te wijzen dat deze hypothese verworpen moet worden.

Tabel 2
Pearson Correlations kernvariabelen ($n=2656$)

	1	2	3	4	5	6	7
(1) Vader overleden jong	-						
(2) Vader overleden adolescentie	-.22	-					
(3) Vader overleden volwassen	-.06**	-.06**	-				
(4) Vader niet overleden	-.22***	-.31***	-.88***	-			
(5) Opleidingsniveau kind	-.03#	-.047*	-.06**	.09***	-		
(6) Beroepsprestige kind	-.001	-.04*	-.01	.03	.50***	-	
(7) Schaal hulp van moeder	.002	-.02	-.12***	.12***	.12***	.02	-

Noot: # $p<.10$, * $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$

De uitkomsten van de regressieanalyses tonen het effect van het overlijden van vader in de verschillende leeftijdsgroepen op het opleidingsniveau dan wel de beroepsprestige, in vergelijking met de groep respondenten van wie de vader niet is overleden. Daarnaast zijn de uitkomsten met de moderatie van de hulp van moeder getest; alle resultaten zijn terug te zien in tabel 3. Op basis van deze analyses kan worden gesteld dat de eerste hypothese, die het negatieve effect van het overlijden van vader op het opleidingsniveau van het kind veronderstelt, kan worden bevestigd. In vergelijking met kinderen van wie de vader niet is overleden en gecontroleerd voor het opleidingsniveau van de ouders, de leeftijd en geslacht van de respondent en de hulp van moeder, is er namelijk een significant negatief effect waar te nemen op het opleidingsniveau van het kind indien vader tijdens de jeugd is overleden;

dus leeftijdsgroep jong ($B=-.69$, $p<.05$) en leeftijdsgroep adolescentie ($B=-.48$, $p<.05$). Voor de leeftijdsgroep volwassen is het effect van het overlijden van vader op het opleidingsniveau niet significant ($B=-.10$).

In de tweede hypothese wordt gesteld dat het negatieve effect van het overlijden van een vader op het opleidingsniveau van het kind, sterker is voor kinderen van wie de vader tijdens de vroege jeugd komt te overlijden dan voor kinderen die tijdens adolescentie hun vader verliezen. Ondanks dat de regressiecoëfficiënt van het effect van het overlijden van vader op het opleidingsniveau het grootst is voor de groep respondenten die hun vader tijdens de vroege jeugd heeft verloren, kan hypothese twee toch niet worden bevestigd. De gestandaardiseerde coëfficiënten ($\beta=-.042$ voor groep jong en $\beta=-.041$ voor groep adolescentie) zijn namelijk nagenoeg gelijk. Daarnaast heeft verdere analyse uitgewezen dat deze twee leeftijdsgroepen niet significant van elkaar verschillen.

Indien wordt gekeken naar het modererende effect van de hulp van moeder op het effect van het overlijden van vader op het opleidingsniveau van het kind, zoals in hypothese drie wordt gesteld, blijkt deze voor alle leeftijdscategorieën niet significant te zijn (respectievelijk $B=-.98$, $p=.10$, $B=.29$, $p=.48$ en $B=.11$, $p=.58$). Op basis van de resultaten van deze analyse kan hypothese drie daarom worden verworpen. Om tabel 3 overzichtelijk te houden is gekozen deze resultaten niet aan de tabel toe te voegen.

De vierde hypothese die het negatieve effect van het overlijden van een vader op de beroepsprestige van het kind veronderstelt, kan gedeeltelijk worden bevestigd. In vergelijking met kinderen van wie de vader niet is overleden is er namelijk geen significant negatief effect waar te nemen op de beroepsprestige voor de leeftijdsgroep waarbij vader in de vroege jeugd is overleden ($B=-1.77$), maar wel indien vader tijdens de adolescentie is overleden ($B=-4.79$) gecontroleerd voor het opleidingsniveau van de ouders, het geslacht en de leeftijd van de respondent en de hulp van moeder. Tot slot is het effect van het overlijden van vader op de beroepsprestige voor de leeftijdsgroep waarbij de vader gedurende volwassenheid is komen te overlijden niet significant ($B=-.98$). Dit leidt tot de opmerkelijk conclusie dat hypothese vijf, die veronderstelt dat het effect van het overlijden van vader op de beroepsprestige van het kind sterker is voor leeftijdsgroep jong dan voor leeftijdsgroep adolescentie, niet alleen kan worden verworpen, maar dat het effect juist sterker is voor de leeftijdsgroep adolescentie dan voor leeftijdsgroep jong. In hypothese zes wordt tot slot het modererende effect van de hulp van moeder op het effect van het overlijden van vader en de beroepsprestige van het kind veronderstelt. Uit de analyse blijkt echter dat de interactie

effecten voor alle leeftijdsgroepen niet significant zijn (respectievelijk $B=-6.67$, $p=.25$, $B=1.70$, $p=.68$ en $B=-1.62$, $p=.39$). Hypothese zes moet daarom op basis van deze gegevens, worden verworpen.

Tabel 3
Samenvatting van de regressieanalyses waarbij het effect van het overlijden van vader binnen de verschillende leeftijdsgroepen op het opleidingsniveau en de beroepsprestige van het kind wordt weergegeven (n=2656)

	Hoofdeffect 1: Overlijden vader op opleidingsniveau kind			Hoofdeffect 2: Overlijden vader op beroepsprestige kind		
	B	SE	β	B	SE	β
Vader overleden jong	-.69*	.30	-.042	-1.77	3.01	-.011
Vader overleden adolescentie	-.48*	.22	-.041	-4.79*	2.17	-.042
Vader overleden volwassen	-.10	.10	-.020	-.98	.98	.002
Schaal hulp van moeder	.30***	.08	.075	1.02	.78	.026
Opleidingsniveau vader	.11***	.02	.161	.83***	.15	.122
Opleidingsniveau moeder	.13***	.02	.150	.44*	.18	.053
Geslacht kind	-.18*	.08	-.043	-6.02	.76	-.151
Leeftijd kind	-.02*	.01	-.053	-.01	.07	-.003
Constante	5.73***	.36		26.56***	3.51	
R ²		.098			.049	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Conclusie en discussie

Omdat enkele eerdere studies gekeken hebben naar het effect van de afwezigheid van de vader na een scheiding, maar daarbij geen rekening hebben gehouden met de selectieve steekproef van respondenten, wordt in die studies de invloed van de afwezigheid van vader vaak overschat. Het doel van deze studie is om te bekijken wat de afwezigheid van een vader teweegbrengt in het maatschappelijk succes van het kind. Ik heb gekozen om daarbij de meest absolute, en meest random, vorm van afwezigheid te onderzoeken, het overlijden van vader, en het maatschappelijk succes te meten door naar het opleidingsniveau en de beroepsprestige van het kind te kijken. Op basis van deze studie kunnen enkele opvallende conclusies worden getrokken.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de bijdrage van vader in de ontwikkeling van het kind, onder andere gezocht kan worden op het gebied van het stimuleren van het exploratievermogen en het zelfvertrouwen van het kind (Berg et al., 2014; Gertler et al., 2004). De verwachting van deze studie was dat indien deze invloeden ontbreken een kind

minder zelfvertrouwen heeft en minder competent is, waardoor het minder goed presteert op school en een lager opleidingsniveau wordt behaald. De resultaten bevestigen deze verwachting; het overlijden van vader tijdens de jeugd van het kind heeft een negatief effect op het opleidingsniveau. Daarentegen heeft dit onderzoek, tegen de verwachting in, niet kunnen aantonen dat indien vader komt te overlijden, moeder als buffer fungeert om deze negatieve invloed op het opleidingsniveau van het kind te compenseren. Als kinderen van wie de vader is overleden een lager opleidingsniveau behalen en blijkt dat moeder dit niet compenseert, leidt dit tot een (maatschappelijk) probleem. Gezinnen die geconfronteerd worden met het verlies van een vader zouden meer bewust (gemaakt) moeten worden van de risico's voor het maatschappelijk succes van het kind. De vraag ontstaat hoe dit negatieve effect wel voorkomen zou kunnen worden. De literatuur geeft aan dat naast vaders, ook leeftijdsgenootjes en de schoolomgeving van invloed zijn op de ontwikkeling van vaardigheden van een kind die een rol spelen in het maatschappelijk succesvol zijn (Zsolnai, 2002). Mogelijk kunnen juist die hulpbronnen meer bewust worden ingezet indien de vaderlijke invloed binnen een gezin ontbreekt. Dit zou bijvoorbeeld kunnen door binnen het curriculum van school meer aandacht te besteden aan het stimuleren van sociale competentie. Een vervolg studie zou kunnen onderzoeken of deze hulpbronnen als buffer kunnen fungeren bij de afwezigheid van vader.

De volgende opmerkelijke conclusie is dat het overlijden van vader een negatieve invloed heeft op de beroepsprestige van kinderen die tijdens adolescentie hun vader verliezen. Deze uitkomst vult de eerder beschreven literatuur aan door aan te geven dat vader niet alleen een specifieke rol speelt in de vroege jeugd van het kind, maar dat vader ook belangrijk is tijdens de latere jeugd van het kind. Deze conclusie leidt tot de vraag welke vaardigheden minder sterk ontwikkeld worden tijdens de ontwikkeling van een tiener indien vader komt weg te vallen. De bestaande literatuur heeft hier geen duidelijk antwoord op. Wel is beschreven dat een kind in de vroege kinderjaren nog intern gericht is op het leven binnen het gezin en dat het externe leven, buiten het gezin, pas in beeld komt tijdens de tweede helft van de jeugd (Bennett & Sani, 2004). Tegelijkertijd wordt verondersteld dat vader juist erg belangrijk is voor dat externe stukje; het openen van de sociale wereld van zijn kind (Zsolnai, 2002). Indien die sociale wereld pas belangrijk wordt in de tweede helft van de jeugd en de vader daar een zeer specifieke rol speelt, zou kunnen worden verklaard dat vader voor de beroepsprestige van het kind juist nodig is in de tweede helft van de jeugd.

Ik verwacht dat specifiek voor de beroepsprestige geldt dat kinderen in die eerste levensfase inderdaad volledig op het leven binnen het gezin gericht zijn; het leven buiten dat gezin speelt in die levensfase nog geen wezenlijke rol. Pas op het moment dat het kind een tiener wordt en door mentale ontwikkeling toe is aan meer exploratie buiten het gezin, verwacht ik dat de sociale wereld van dit kind een steeds grotere rol gaat spelen. Op dat moment zou ook beroepsgerelateerd voorbeeldgedrag van ouders belangrijk kunnen worden. Als namelijk aan kleine kinderen wordt gevraagd wat zij later willen worden, beantwoorden zij die vraag vaak met fantasie en sensatie beroepen zoals 'ridder' of 'brandweerman'. Echter, als diezelfde vraag gesteld wordt aan oudere kinderen, relateren zijn hun antwoorden vaak aan voorbeeldberoepen die zij van hun ouders zien. In het werk van Bandura (1969) wordt bij het leren door observeren een onderscheid gemaakt tussen direct voorbeeldgedrag, wat gekopieerd kan worden, en het indirecte voorbeeldgedrag dat ook aangeleerd kan worden door het beeld dat geschetst wordt door de omgeving van het kind. Als een vader juist komt weg te vallen in de levensfase van het kind waarbij het heel gevoelig is voor dat directe beroepsgerelateerde voorbeeldgedrag, zou verondersteld kunnen worden dat dit negatieve gevolgen heeft voor het maatschappelijk succes van het kind waardoor het kind eindigt in beroepen met een lagere beroepsprestige. Ik verwacht dat kinderen die op vroege leeftijd hun vader verliezen meer gewend zijn aan het ontbreken van dat directe, vaderlijke (beroepsgerelateerde) voorbeeldgedrag en daardoor meer leren van het indirecte voorbeeldgedrag, dus van het beeld van maatschappelijk succes dat door de omgeving van het kind wordt geschetst. Uiteraard zou beargumenteerd kunnen worden dat ook moeders beroepsgerelateerd voorbeeldgedrag kunnen vertonen waar een kind van zou kunnen leren. In onze maatschappij is het echter over het algemeen (nog) zo dat vaders de beroepen beoefenen met de hoogste beroepsprestige; moeders hebben gemiddeld een lagere mate van maatschappelijk succes (de Graaf & Luijkx, 1995). Een vervolgstudie zou mijn veronderstellingen kunnen onderzoeken. Zo zou het effect van overlijden van vader vergeleken kunnen worden in gezinnen waar moeder een beroep beoefent met hoge beroepsprestige met gezinnen waar moeder beroep beoefent met lage beroepsprestige. Indien moeder een hoge beroepsprestige heeft, zouden kinderen het beroepsgerelateerde voorbeeldgedrag direct van haar kunnen observeren; interessant is dan of hetzelfde effect, van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes van het kind, nog terug te zien is. Ook voor deze conclusie geldt dat de noodzaak tot interventie hoog is. Des te meer omdat deze studie ook betreffende de beroepsprestige niet heeft kunnen aantonen dat de hulp

moeder het negatieve effect van het overlijden van vader compenseert. Indien mijn eerdere aanname omtrent het leren observeren van direct beroeps gerelateerd voorbeeldgedrag juist zou zijn, zou interventie kunnen plaatsvinden op het versterken van de positie van de moeder. Als het zo is dat een kind dat directe voorbeeldgedrag juist heel hard nodig heeft indien vader tijdens de latere jeugd komt te overlijden, maar moeder die rol niet kan invullen omdat zij minder maatschappelijk succesvol is, zou er nog meer nadruk moeten worden gelegd op het belang van emancipatie van vrouwen. Zo zou het combineren van een gezinsleven en een carrière aantrekkelijker kunnen worden gemaakt door het aanbieden van betere kinderopvang of door gelijke (arbeidsgerelateerde) rechten voor moeders en vaders.

Een beperking van dit onderzoek is dat ondanks dat gecontroleerd is op het geslacht van het kind, de verschillen in het effect van het overlijden van vader op het maatschappelijk succes tussen jongens en meisjes niet zijn onderzocht. In het theoretisch kader van deze studie heb ik echter wel het belang van dit onderscheid aangegeven. Daarom is in eerste instantie deze distinctie tussen jongens en meisjes wel meegenomen in de analyse. Al vrij snel werd echter duidelijk dat de steekproef, voornamelijk in de jongste leeftijdscategorie, te klein werd om betrouwbare uitspraken over te kunnen doen. Indien er meer specifieke data beschikbaar zou zijn over gezinnen waarbij de vader is overleden, zou dit onderscheid een zeer interessante vervolgstudie zijn.

Een andere tekortkoming van dit onderzoek betreft de manier waarop de hulp van moeder is gemeten. Ten eerste is de gebruikte schaal een subjectieve maat. Indien een kind gewend is om op structurele basis veel hulp van moeder te ontvangen, wordt de hulp van moeder mogelijk als gemiddeld ervaren. Daarentegen zou een kind die op een andere manier is opgevoed, diezelfde mate van hulp als veel kunnen beoordelen. Daarnaast vragen de items die zijn samengevoegd in de schaal van de hulp van moeder, hoe de hulp van moeder was in de afgelopen twaalf maanden. Ik ben er vanuit gegaan dat de hulp van moeder in de afgelopen twaalf maanden representatief is voor de hulp die de respondent gedurende de jeugd heeft ontvangen. Mogelijk is deze aanname niet juist geweest en zou vervolgstudie met andere data de hulp van moeder anders kunnen operationaliseren.

Daarnaast is het zo dat ik in dit onderzoek op zoek ben gegaan naar de specifieke invloed van vader op het maatschappelijk succes van het kind, door naar het overlijden van vader te kijken. Echter, ik heb deze effecten van het overlijden van vader niet vergeleken met het overlijden van moeder. Misschien zijn de negatieve consequenties die ik heb gevonden niet specifiek te relateren aan het ontbreken van vader, maar meer aan het

ontbreken van een tweede ouder. Ik verwacht echter dat juist omdat moeders gemiddeld een lagere mate van maatschappelijk succes kennen, zij minder invloed hebben op de beroepsprestige van het kind. Dit zou een vervolgonderzoek kunnen bevestigen.

Indien wordt teruggekeken naar de onderzoeksvraag waarmee deze studie gestart is, kan geconcludeerd worden dat de afwezigheid van vader door overlijden, negatieve consequenties kan hebben op het maatschappelijk succes van zijn kind. Zo is er een negatief effect aangetoond op het opleidingsniveau van het kind indien vader tijdens de jeugd komt weg te vallen. Daarnaast kan worden geconcludeerd dat er een negatief effect is op de beroepsprestige van het kind indien vader tijdens de adolescentie overlijdt. Opvallend is dat dit onderzoek niet heeft kunnen aantonen dat de hulp van moeder deze negatieve consequenties compenseert. Bovenstaande conclusies maken mijn studie dan ook maatschappelijk relevant; verschillende interventies zijn nodig om deze negatieve gevolgen van de afwezigheid van vader door overlijden, op het maatschappelijk succes van het kind te voorkomen.

Literatuur

- Bandura, A. (1969). Social-Learning Theory of Identificatory Processes. In D. A. Goslin (Ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research* (p. 213-262). Chicago: Rand McNally & Company.
- Bandura, A. (1971). *Social learning theory*. New York: General Learning Press.
- Becker, G. S. (1964) *Human Capital*. New York: National Bureau of Economic Research.
- Bennett, M., & Sani, F. (2004). *The Development of the Social Self*. New York: Psychology Press.
- Berg, L., Rostila, M., Saarela, J., & Hjern, A. (2014). Parental death during childhood and subsequent school performance. *Pediatrics*, 133(4), 682-689.
- Biblarz, T. J., & Gottainer, G. (2000). Family Structure and Children's Success: A Comparison of Widowed and Divorced Single-Mother Families. *Journal Of Marriage And Family*, 62(2), 533-548.
- Blankenhorn, D. (1995). *Fatherless America: Confronting our most urgent social problem*. New York: HarperCollins.
- Blustein, D. L., Prezioso, M. S., & Schultheiss, D. P. (1995). Attachment theory and career development: current status and future directions. *The Counseling Psychologist*, 23, 416-32.

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss. Vol 1: Attachment*. London: Hogarth Press.
- Bretherton, I. (1985). Attachment theory: retrospect and prospect. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 50(1), 3-35.
- Burgner, M. (1985). The oedipal experience: effects on development of an absent father. *International Journal of Psychoanalysis*, 66, 311-320.
- Burlingham, D. (1973). The pre-oedipal infant-father relationship. *The Psychoanalytic study of the child*, 28, 23-47.
- Daniels, C. R. (1998). *Lost fathers: the politics of fatherlessness in America*. New York: St. Martin's Griffin.
- Dette-Hagenmeyer, D. E., Erzinger, A. B., & Reichle, B. (2014). De changing role of the father in the family. *European journal of developmental psychology*, 11(2), 129-135.
- Dowdney, L. (2000). Annotation: Childhood bereavement following parental death. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(7), 819-830.
- Van Dijken, S., & Tavecchio, L. W. C. (1998). De pedagogische betekenis van vaders. *Kind en Adolescent*, 19(1), 68-77.
- Dykstra, P. A., Kalmijn, M., Knijn, T. C. M., Komter, A. E., Liefbroer, A. C. & Mulder, C. H. (1999). *Netherlands Kinship Panel Study: A Multi-Actor, Multi-Method Panel Survey on Solidarity in Family Relationships*. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, The Hague. Verkregen op 12 maart 2017 van <http://www.nkps.nl/Downloads/NKPS-EN.pdf>
- Dykstra, P.A., Kalmijn, M., Knijn, T.C.M., Komter, A. E., Liefbroer, A.C., & Mulder, C. H. (2005). *Codebook of the Netherlands Kinship Panel Study, Wave 1*.
- Ganzeboom, H. B. G. (2005). *Trap op, trap af: Sociale mobiliteit in Nederland tussen 1954 en 2004*, VU: Talmalezing.
- Ganzeboom, H. B. G., de Graaf, P. M., & Treiman, D. J. (1992). A standard International Socio-Economic index of Occupational Status. *Social Science Research* 21, 1-56.
- Gertler, P., Levine, D. I., & Ames, M. (2004). Schooling and parental death. *The review of Economics and statistics*, 86 (1), 211-225.
- Gouley, K. K., Brotman, L. M., & Huang, K. (2008). Construct Validation of the Social Competence Scale in Preschool-age Children. *Social Development*, 17(2), 380-398.
- De Graaf, P. M., & Luijkx, R. (1995). Paden naar succes: Geboorte of diploma's? In J. Dronkers, & W. C. Ultee (Eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland: Sociale gelaagdheid en mobiliteit* (p. 31-45). Assen: Koninklijke Van Gorcum BV.

- Grossman, K., Grossman, K. E., Fremmer-Bombik, E., Kindler, H., Sheuerer-Englisch, H., & Zimmermann, P. (2002). The uniqueness of the child-father attachment relationship: Fathers' sensitive and challenging play as a pivotal variable in a 16-year longitudinal study. *Social Development, 11*, 307-331.
- Heilbrun, A. B. (1965). The measurement of identification. *Child development, 36*, 111-127.
- Herzog, J. M. (1980). Sleep disturbance and father hunger in 18- to 28-month-old boys. *Psychoanalytic study of the Child, 35*, 219-233.
- Hill, R. (1949). *Families under stress, adjustment to the crisis of war, separation and reunion*. New York: Harper.
- Jones, K. A. (2007). Assessing the impact of father-absence from a psychoanalytic perspective. *Psychoanalytic Social Work, 14*(1), 43-55.
- De Koning, J. (1998). The return to education. In: H. Heijke & L. Borghans (Eds.), *Towards a transparent labour market for educational decisions* (p. 57-82). Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
- Le Camus, J. (1995). Les interactions père-enfant en milieu aquatique. *Revue Internationale de Pédiatrie, 255*, 7-17.
- Lundetræ, K. (2011). Does Parental Educational Level Predict Drop-out from Upper Secondary School for 16- to 24-year-olds When Basic Skills are Accounted For? A Cross Country Comparison. *Scandinavian Journal of Educational Research, 55*(6), 625-637.
- Mack, K. Y. (2001). Childhood family disruptions and adult well-being: the differential effects of divorce and parental death. *Death Studies, 25*(5), 419-443.
- Mackey, W. C. (1996). *The American Father*. New York: Plenum.
- Marsiglio, W., Amato, P., Day, R. D., & Lamb, M. E. (2000). Scholarship on Fatherhood in the 1990s and beyond. *Journal of Marriage and Family, 62*(4), 1173-1191.
- McCubbin, M. A., & McCubbin, H. L. (1989). Theoretical orientations to family stress and coping. In C. R. Figley (Ed.), *Treating stress in families* (p. 3-43). New York: Brunner/Mazel.
- Paquette, D. (2004). Theorizing the father-child relationship: Mechanisms and developmental outcomes. *Human Development, 47*, 193-219.
- Pollaerts, H., de Graaf, P. M. D., & Luijkx, R. (1997). Ontwikkelingen in intragenerationele beroepsmobiliteit gedurende de vroege carrière van Nederlandse mannen en vrouwen geboren tussen 1915 en 1967. *Mens en Maatschappij, 72*(1), 48-67.

- Pompe, J. H., & Rutgens, A. (1984). Het meten van beroepsprestige. Enige kanttekeningen bij een beroepsprestigeschaal voor de jaren tachtig. *Mens & Maatschappij*, 59(3), 292-300.
- Schafer, M. H. (2009). Parental Death and Subjective Age: Indelible Imprints from Early in the Life Course? *Sociological Inquiry*, 79(1), 75–97.
- Schaffer, H. R. (1996). *Social Development*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Schaffer, H. R., & Emerson, P. E. (1964). The development of social attachments in infancy. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 29(3), 1-77.
- Schmitt-Rodermund, E., & Silbereisen, R. K. (1998). Career maturity determinants: Individual development, social context, and historical time. *The Career Development Quarterly*, 47(1), 16-31.
- Semeijn, J. H., Van der Velden, R., Heijke, H., Van Vleuten, C., & Boshuizen, H. P. A. (2006). Competence indicators in academic education and early labour market success of graduates in health sciences. *Journal of Education and Work*, 19(4), 383-413.
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (2000). *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*. Washington: National Academy Press.
- Steele, F., Sigle-Rushton, W., & Kravdal, O. (2009). Consequences of family disruption on children's educational outcomes in Norway. *Demography*, 46(3), 553–574.
- Vondracek, F. W., Schulenberg, J., Skorikov, V., & Gillespie, L. K. (1995). The relationship of identity status to career indecision during adolescence. *Journal of Adolescence*, 18, 17-29.
- Williams, E., & Radin, N. (1999). Effects of father participation in child rearing: twenty year follow up. *American Journal of Orthopsychiatry*, 69(3), 328-336.
- Zsolnai, A. (2002). Relationship Between Children's Social Competence, Learning Motivation and School Achievement. *Educational Psychology*, 22(3), 317-329.